

LUND UNIVERSITY

Att göra "penningens genius till sin slaf". Om Carl Jonas Love Almqvists romantiska ekonomikritik

Mortensen, Anders

Published in:
Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok

2004

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Mortensen, A. (2004). Att göra "penningens genius till sin slaf". Om Carl Jonas Love Almqvists romantiska ekonomikritik. I V. Molnár, G. Paulsson, & G. Andersson (Red.), *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok* (s. 48-76). (Årsbok). Vetenskapssocieteten i Lund.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Anders Mortensen

Att göra ”penningens genius till sin slaf” Om Carl Jonas Love Almqvists romantiska ekonomikritik

Svenska fattigdomens betydelse publicerades 1838 i band X av *Törnrosens bok*, i den serie därav som kallas duodesupplagan. Texten tillhör inte Almqvists skönlitterära produktion, åtminstone inte vid en första anblick, utan är till genren en essä eller ett slags traktat. Dess ämne är svenskens ”egentlighet”, alltså ungefär detsamma som under historiens lopp har gått under beteckningar som *folksjäl* och *nationalkaraktären*, och som idag närmast skulle uttryckas med formeln *den nationella identiteten* – vilken ringas in genom frågan: vari består den *Svenska fattigdomens betydelse*?

Flera av skriftens tolkare har tagit fasta på att Almqvist avviker från andra skribenter i samtiden som kommenterat *orsakerna* till pauperismen, alltså massfattigdomen, i Sverige, och särskilt nödåret 1837, vars följder Almqvist bevittnade på resa i Småland: istället söker han i sin essä just utröna *fattigdomens betydelse*.^[1] Det är en originell vändning på problemet. Snarast uppstår eller uppfinns den här frågan i Almqvists traktat om det svenska folklynnet. I den uppmärksammas det exklusivt ”enda” som ”svensken enskilt ifrån andra i Europa blivit ämnad till: det är till *fattigdom*”, vilket ”betyder att vara hänvisad på sig själv.”^[2] Den uppenbara överdrift som Almqvist driver som sin tes är att denna bistra omständighet har format själva kärnan i svenskens karaktär, som utmärks av en håg för oberoende och en sorglös inställning till ägandet:

Just genom denna frihet i sinnet – att kunna bortkasta – genom denna ovidlådenhet så väl vid godset sjelf, som vid dess frukt njutningen, bibehåller svensken sin hufvudsak, som är ”att alltid kunna vara fattig.” Han har då makt att när som helst resa sig upp, lös från allt, stående blott och bart på sin person, och på intet annat i världen.
(SV8: 294)

Det är en vacker och hoppfull tanke – men som skeptiker undrar man snart var dessa frihetssinnade och vinstföraktande svenskar har uppenbarat sig för Almqvist. Menar Törnrosskalden precis det han säger? Ju mer man fördjupar sig i traktatens retoriska egenart, desto mer övertygad blir man om att den frågan är fel ställd. Almqvist var som bekant en subtil dialektiker.

I den senaste djuplodande studien av texten, går Roland Lysell till rätta med de alltför

bokstavliga tolkningarna av verket och ifrågasätter att det överhuvudtaget ”finns en tes i verket, att texten är ett stycke folkpsykologi samt att den är en programskrift”.^[3] Han gör så genom att visa på hur mångfaldigt paradoxal och gäckande humoristisk den är, och genom att dra konsekvenserna av hur skriften presenteras i ramberättelsen till *Törnrosens bok*. På Hugo Löwenstjernas jaktstlott inträder en av krönikans huvudfigurer, Richard Furumo, ”med en rulle under armen” (SV8: 275) – och det är *hans* manuskriptrulle med ett nyskrivet stycke om den svenska fattigdomen som vi får ta del av. Lysell skriver: ”Det Almqvist gör i Törnrosens bok band X är att han låter Richard i ett manuskript, estetiskt format med början och slut, argumentera för ’teser’ han vet är överdrivna eller ensidiga – och själv påpeka detta.”^[4]

En mer ironisk förståelse av *Svenska fattigdomens betydelse* har således sin grund i att Almqvist skickligt har utformat den som ett slags karaktärsmonolog i skriftlig form, av en litterär gestalt, Richard Furumo, som vi sedan tidigare känner som utstuderat mörksinnad och genialt irrationell. Det kan här vara av intresse att citera ett brev till Atterbom i januari 1839, där Almqvist återger sina mellanhavanden med docent Lénström, som i tidskriften *Eos* hade recenserat några band av *Törnrosens bok* där bl.a. *Svenska fattigdomens betydelse* ingår:

Så förklarar han [Lénström] helt obetänksamt, att Richard Furumo är detsamma som Almqvist. Han ser icke, att jag i R.[ichard] velat framställa *en demonisk berättare*, som, just till följe af sin natur, har så mycket olika att komma med. Om *jag sjelf* skulle vara någonting i Jagtslottet, så är det complexen af Herr Hugo och Richard *tillsammans*: ty jag har i min person lika så mycket af det glada, belåtna och språksamma (Hr Hugos lynne), som af det demoniska och mörka (Richards).^[5]

I band XII av *Törnrosens bok*, vilket utom ett knappt år senare, spinner Almqvist vidare på trådarna från *Svenska fattigdomens betydelse*, också på så sätt att han i krönikans ramberättelse fortsätter att kommentera och precisera textens egenart. Herr Hugo karakteriserar här manuskriptet som Richard Furumos ”*fantasi* öfver den Svenska Fattigdomen”,^[6] vilket understryker dess tycke av svindlande tankelek; som jag snart skall återkomma till behandlas därpå frågorna om penningen och friheten i andra perspektiv, som ligger närmare det andra av Almqvists nämnda *alter egon*: den jovialiske Herr Hugo.

Frågan huruvida Almqvist menar precis vad han säger i *Svenska fattigdomens betydelse* är alltså inte *to the point* – men frågan om han har utstyrt sin berättare Richard Furumo så att denne förefaller övertygad om sanningshalten i *sina* påståenden, den är inte heller bra nog. Samtidigt bör man framhålla att ett betydande antal förnuftiga Almqvisttolkare har uppfattat skriften som ett uttryck för författarens egna uppfattningar – åtminstone i grova drag. Det är också riktigt. Att i essän blott se Almqvists ironiska lek genom Richard Furumos fantasi håller alltså inte heller. Alla essäns bärande idéer, som Furumo formulerar

så muntert spekulativt och med ett så grandios egensinne, återkommer på åtskilliga ställen i Almqvists författarskap där de utsägs med större allvarstygnd och i eget namn. Ser man till de stora dragen i det ständigt perspektivskiftande skriftställarskapet, tenderar ironi och allvar att jämnas ut varandra. Det är också svårt att befria sig från tanken på att vi som älskar att läsa Almqvist är extra benägna att falla tillbaka på en ironisk förståelse när hans idealisering av fattigdomen eller av den svenske bonden någon gång ter sig svårsmält. Det sker dock sällan, eftersom det här är en av den svenska litteraturens mest inspirerade texter.

Själv skall jag kommentera essän efter en något annan linje, och uppehålla mig vid hur *Svenska fattigdomens betydelse* griper in i tre av tidens invanda samtalsämnen, tre av det romantiska tankelivets mer betydelsefulla *diskurser*. Essän knyter an till frågorna om den svenska nationalkarakteren, om de värden av andligt, estetiskt och humanistiskt slag som må hävdas gentemot penningens, och om den håg för oberoende och *ovidlådenhet* som har sin grund i den romantiska geniläran. Det sker märkliga saker när dess tre samtalsämnen dryftas samtidigt och interfererar med varandra.

Dessa under romantikens tidevarv så betydelsefulla diskurser kommer i det följande att behandlas påfallande ojämnt. Först bokförs några iakttagelser om essäns precisering av svenskheten. Därefter övergår jag till mitt egentliga ärende, som är granskningen av de konkurrerande värdenas diskurs i *Svenska fattigdomens betydelse* och andra ekonomikritiska texter av Almqvist. Sist kommenteras kortfattat några geniideologiska inslag i essän, delvis för att kasta ytterligare ljus över dess värdeproblematik.

*

Idén att det särskiljande nationella ”grundlynnnet” består i ”att alltid kunna vara fattig” är i *Svenska fattigdomens betydelse* knuten till en annan precisering av svenskheten, nämligen att det är landets bondebefolkning som kännetecknas av detta drag och som därmed anses bära den nationella särarten. Att ”svenska folkets egentlighet är bonden” angav Almqvist redan i organisationsplanen för Manhemsförbundet 1820.^[7] Först vid mitten av 1840-talet ”slutade han”, noterar Algot Werin, ”med att ställa upp den skandinaviska Norden med sitt fria bondefolk som en föresyn för världsdelen.”^[8]

Tanken att dessa bönder dessutom skulle vara obekymrade om ekonomiska medel spelar emellertid inte någon framträdande roll i Manhemsideologin. När Almqvist i ett tal i förbundet 1819 tar sig för att ”uppteckna några de förnämsta dragen av *vad äkta svenskhet är*”, anger han *oskuld* som ”svenskhetens första grund”, *hjaltekraften* som dess andra och *fördomsfrihet* en tredje (SS II: 30-32). Förbundets målsättning ”att bidra till bildandet av *äkta svenskar*”, som utläggs i den sällsamma organisationsplanens fyra perioder och nio grader, ser visserligen i ”bonden [...] rikets själva realismus” och anger som envars mål att ”eftersträva ett rum, som honom tillkommer; ej söka att *göra lycka*, i den meningen, att

komma *upp i världen* – fika efter de digraste platserne – utan i den meningen, 'att han må erhålla den med hans väsende förenliga platsen', vilket är den egentliga *statslyckan*" (SS II: 367, 436 f.). Men i detta program för individualiserad förnöjsamhet tillskrivs inte den svenske bonden någon särskild "spänstighet af 'bort från allt gods!'" som det talas om i *Svenska fattigdomens betydelse* (SV8: 294).

Almqvists brottnings med ovidlådethetens problem, huru undkomma beroendet av penningen, är som vi skall se längre fram av gammalt datum. Men det är först efterhand som frågan knyts direkt till den svenska nationalkaraktären och – därefter – till bondeklassen. Ett ofta citerat yttrande i "Svenska nationens förhållande till litteraturen" från 1826 pekar onekligen framåt: "Denna anblick av *storartad armod* har verkligen även sitt underbara, egna behag, – det är vårt goda Sveriges rätt enda, men intagande tycke."^[9] Men steget är icke desto mindre långt från "denna anblick" till att uppfatta den som kärnan i den svenske bondens livshållning. Så här beskrivs han i *Svenska fattigdomens betydelse*:

Han är stolt: äfven i vadmal är han en liten kung sjelf. Lätt stött afvisar han förslag, som hafva den ringaste bismak, äfven om de röra den minsta utgift. Sedan kan han deremot med lätt lynne kasta bort stora summor på något, som har en vacker, en storartad utsigt för sig.
(SV8: 296)

Det är lätt att hysa sympati för människor med sådant lättsinne – men det går inte att komma ifrån att den här charmiga beskrivningen har något sagolikt över sig. Detta *väsens* likgiltighet inför pengars värde, och motsvarande dragning till det sköna, till den storartade utsiktens värde, har uppenbarligen konstruerats för att svara mot särskilda retoriska behov.

Werin betonar Almqvists polemiska motiv, när han kopplar samman bondens särart i *Svenska fattigdomens betydelse* med komedin *Colombine*, tryckt i band VII av *Törnrosens bok* 1835. Där framträder den frisinna greven Fredrik som Almqvists språkrör genom att prisa den stolte svenske bonden, "Fattige ädling! en gren af Sveriges okända och glömda, men sanna adel", och för egen del deklarerar: "Sjelf hemma i en umgängeskrets, som jag föraktar just för dess osvenskhet, är jag dock, mer än jag vet, smittad af dess ovanor, hvilka jag hatar. Men jag skall snart draga mig derutur."^[10] Werin sammanfattar: "Med Svenska fattigdomens betydelse visade Almquist att han på allvar gått över på folkets sida."^[11] Motsvarande retoriska manövrer i essän är dristiga: sedan beteckningen "svensk" förts till det fattiga men livsdugliga bondfolket, tilldelas namnet av "utländsk" den rika börsadel, som Almquist i andra sammanhang skulle karakterisera som nationens "skabb" och "förklädd pöbel".^[12]

Utformningen av den svenske bonden är även patriotiskt motiverad. Bertil Romberg poängterar att "idéerna bakom essän anknyter till nationella och götiska tankegångar. Vi finner samma patos, som Almquist utvecklade redan i Manhemsförbundets handlingar."^[13] I

denna övertygelse talar utan tvivel ett götiskt engagemang av gammalt märke; samtidigt var Almqvist, som Romberg visar, noga med att inte låta sina tankegångar förblandas med den götiska rörelsen och dess överdrifter – därav följande lätt sarkastiska markering:

Om du frågar mig, huruvida, för att odla skönhetssinnet på ett rätt svenskt sätt, behöfves förtrolighet med Asaläran, så skall jag också härpå ingenting stort svara dig. På namnen Odin, Tor, Frigga, Nore, Svea – antingen de stå i vers, på diligenser eller på ångbåtar – ankommer det icke. Jag vet ej hvarföre de skulle uteslutas ur vår skaldekonst, så ofta ett styckes väsende kräfver dem. Men icke hjälpa de mycket, om väsendet saknas. [...] Svenskheten består således icke i en fnurr, en archæologisk dammighet, en tillgjord tråkighet, eller ett slags patriotisk styfhet och pock – den består i att vara svensk, mer än att ropa på att man är svensk.
(SV8: 289 f.)

Algot Werin har utrett sammanhangen mellan Almqvists folklynneskaraktäristik och Erik Gustaf Geijers uppfattningar i ämnet, såväl genom samtal dem emellan i början av 1820-talet som genom Geijers skrifter, särskilt dikter som ”Odalbonden” och den ofta kommenterade inledningen till *Svea rikets hävder*.^[14] I den senare talar Geijer om svenskens ”skicklighet att fylla sina behov och vara sig själv allt i allom”; ”han har stora tillgångar inom sig själv”, med vilka han trots fattigdom i yttre mening är väl skickad att övervinna varje nöd –

Men sällan brukas dessa naturgåvor, även där de finnas till en förundransvärd höjd, för annat än fyllandet av ögonblickets behov, eller ock förslösas de i försök, vari man mera förmärker en lek av stora förmögenheter än avsikten på någon varaktig båtnad. Med en utomordentlig rikedom av enskilda krafter, svara därför framstegen i det hela ej däremot.^[15]

Intressant att notera är Geijers utförda ekonomiska metaforik – mot den fattige svenskens små resurser i gängse ekonomisk mening ställer han värden av annat och viktigare slag. Här, liksom i *Svenska fattigdomens betydelse*, interfererar frågorna om nationalkaraktären och de inre värdena.

*

Trovärdigheten i *Svenska fattigdomens betydelse* kompliceras av att det nationaldrag som lanseras, det svenska bondfolkets ovidlådenhetssinne, så fulländat harmonierar med romantikens ekonomikritiska ideal. Hos Goethe, Coleridge och andra av romantikens centralfigurer går en antimonetar, antimaterialistisk och antiutilitaristisk strömning i dagen, som ibland kallas *Romantic critics of economy* och som ett sekel senare åter visar sig hos högmodernister som Ezra Pound, Stefan George, Hugo Ball och André Breton;^[16] som Alf Kjellén har visat, tillhör särskilt ”den unge Geijer och den unge Almqvist” de tidiga företrädarna för denna inriktning i Sverige.^[17] Det är en romantisk reaktion på tidens ekonomiska tänkande och villkor: inte bara marknadens egna, utan även tidevarvets

Smithianismus,^[18] alltså den nationalekonomiska diskursen så som den utgick från Adam Smiths inflytelserika *The Wealth of the Nations* (1776), och de därpå kalkylerande utilitaristiska samhällsbyggarnas nyttoprognoser. Bland de inflytelserika romantiska tänkare som direkt konfronterade den smithska nationalekonomins materialism märks författarna till *Die Elemente der Staatskunst* 1809, den tyske romantiske nationalekonomen Adam Müller, och *Sartor Resartus* 1833–34, den skotske historikern Thomas Carlyle.

Tongivande intellektuella som Michel Foucault, Barbara Herrnstein Smith och John Guillory har uppmärksammat oss på värdebegreppets modernitet.^[19] Före det civila samhällets och marknadens framväxt saknas förutsättningar för att tala om ”värde” i den estetiska respektive ekonomiska mening vi idag lägger i begreppet. Först när estetiken och nationalekonomin etablerades som självständiga ämnen i det europeiska tankelivet kring mitten av 1700-talet, kunde ”värde” formuleras genom ett ömsesidigt analogitänkande: nationalekonomins pionjärer sneglade på det estetiska värdeomdömet problematik, samtidigt som det estetiska värdebegreppet formulerades i analogi med den ekonomiska teorins. Sedan dess är estetikens och ekonomins värdesystem oupplösligt förenade – åtminstone från estetikens och konstens sida sett. Här uppstår det som Herrnstein Smith kallar ”the double discourse of value”, de konkurrerande humanistiska och ekonomiska värdenas diskurs,^[20] och med den en rad deciderade föreställningar om att konsten utgör ett särskilt värdesystem, vars företrädare framför ekonomins bör hävdas. Härvid övertar diktaren religionens uppdrag att vara mänsklighetens värn mot Mammon.

Den här antimonetära och antimaterialistiska strömningen känns igen på ett återkommande bruk av en retorisk bild som jag kallar *de ömsesidigt uteslutande värdenas trop*. Som poeten säger i början av Goethes *Faust*: ”Ich hatte nichts, und doch genug”. Jag ägde intet – av ekonomiskt värde – men hade allt erforderligt – alltså i resurser av annat slag. Mot den monetära nyttan ställs andliga, estetiska, mänskliga gåvor – vilka på den jämförande analogins vis hänförs till ett *annorledes värdesystem*, som träder i förgrunden när gängse ekonomiskt värde saknas.

Denna retoriska bild formar logiken i *Svenska fattigdomens betydelse*. Genom att lida brist på det ena slaget av värde, penningens, utvecklas såväl förmågan till oberoende av penningen som en håg för *annan rikedom*. Särskilt vackert utläggs det ömsesidiga uteslutandets logik i slutet av essän. Efter att först ha prisat den vilt behagfulla nyponrosen, övergår Almqvist till att avvinna linnean en rad symboliska poänger:

Vad nyponblomman visar, det se vi hos nästan alla nordens övriga blomster. Obetydliga till utseendet och av en lukt, som visst ej kan kallas stark, sådana äro de. Vem minnes ej Linnæa? Hennes långa rankor löpa fram utmed marken i skogar och oländer, och hon träffas, likasom nyponbusken, nästan aldrig i de storas trädgårdar. En man i sista seklet upptäckte i ödemarkerna den lilla slingerväxten; han gav henne sitt namn, och så blev linnæa frejdad. Sedan den tiden har hon fått

beröm: hon börjar tagas till bruk i liknelser. I ekonomien duger hon föga, och om någon enda satt henne vid sin parterr, så måste det vara sparsamt; jag har icke sett det. Hon är också alltför litet prydlig, och synes knappt till utan att efterletas.
(SV8: 311)

I den aspektrika kartläggningen av linneans "låghet" konstateras att den är obetydlig, oansenlig, ointressant för herreklassen, onyttig i den monetära ekonomin och växer obemärkt i ödemarken. Denna mångfaldiga brist på gängse förtjänster vänds till en motsvarande varierad rikedom inom fattigdomens värdesystem, där hon gör *poetisk* nytta – "hon börjar tagas till bruk i liknelser"! Linnean är exemplarisk som emblem för den estetiska ekonomins fattigdomsideal, också på så vis att blomman må förena de esoteriker som vet att efterleta henne. [\[21\]](#)

I de inspirerade spekulationerna om den svenska faunan återkommer jämförelserna mellan "ekonomisk användbarhet" (SV8: 300) och skön onyttia. Proportionerna befins anmärkningsvärt viktade i den senares värdekategorins favör: "af boskap och tama djur ha vi långt mindre, ja, jemförelsevis mot andra länder, ganska litet", däremot mer "än något annat europeiskt rike" av "fisk och fågel", vilka "äro icke blott fysiska figurer i vårt land; men – hvad här bör märkas – de äro gestalter och sätt att vara i sjelfva det svenska sinnelaget" (ibid). Särskilt uppehåller sig essäns författare vid hästen – och dess karaktär, "det hästiga (chevallereska)"! I analogi med linnean dras hästen till det *onyttiga* och lystrar till det *obetydligaste*: den "är gestalten af det högre och ädla nöjet, som medför likaså mycken nytta, men icke för gagnets skull, utan som ett ljuft bihang till lifvet" (SV8: 303–6). Även här profileras ett *annorledes* slag av nytta, motsatt det gängse gagnets.

*

Kurt Aspelin beskriver Almqvists fattigdomsbegrepp som kristet "spiritualiserat". [\[22\]](#) Lysell anger att "föreställningen om fattigdom är kalkerad på evangelisk-urkristna ideal." [\[23\]](#) Utan tvivel är det så. I *Svenska fattigdomens betydelse* står Almqvist på kristen grund. Likväl är det viktigt att här, som alltid, beakta hans benägenhet att driva olika ståndpunkter och ge sina skrifter i skilda genrer väsentligt olika tendens. Och det blir svårare att komma till tals med essäns egenart om man jämnställer fattigdomsbegreppets funktion med dess vidare ideologiska bakgrund hos Almqvist. I själva verket tycks författaren till *Svenska fattigdomens betydelse* angelägen om att dess ovidlådenhetsideal inte restlöst identifieras med sina kristna motsvarigheter, och markerar i essän avstånd till dylika ambitioner "att söka fattigdom": visserligen kunde det "vara välment", heter det, "såsom af Loyola och Assisi, att bilda självgjorda tiggare: många förunderliga, äfven några aktningsvärda

characterer hafva deraf uppstått. Men i sig sjelf är det menniskovidrigt, dumt, och vänder snart åter.” (SV9: 291)

Ståndpunkten kan jämföras med den utpräglad kristna sociala medkänslan i novellen *Kapellet*, samtidigt utgiven i band IX av duodesupplagan, som också tar de konkurrerande värdenas retorik i bruk för att skildra fattigdomens villkor, med udden vänd mot krass materialism och ekonomisk nytta. Redan i inledningen etableras novellens kontrast mellan överflöd och armod. Den unge pastorsadjunkten anländer till Vernanäs herresäte, i vars grannskap han skall verka: ”Det var icke en tafla, intagande genom melankoli och pittoresk fattigdom; nej, rikedom och bördighet omgifva vandraren här”.^[24] I en hast kallas han dock till det enkla kapellet i havsbandet för att predika. ”En byggnad reser sig för ögat, uppsatt utan allt annat ändamål, än för kärlekens och fridens skull allenast. För ingen ekonomisk nytta är den byggd – men för andelivets oberäkneliga nytta” (SV8: 119) I den ekonomiska nyttans frånvaro framträder ”andelivets”; fattigdomens värde är ”kärlekens och fridens”, alltså den kristna trons. Ytterligare några slag av annat värde frammanas i novellen. Dess ideologiska kontrahenter, den varmhjärtade pastorsadjunkten och den ekonomiskt rationelle, girige klockaren, hamnar i dispyt om en fattig fiskarhustru och hennes stora barnaskara. Klockaren menar att hennes armod är självförvållat – ”ingen förnuftig skaffar sig så mycket barn”. Prästen tar henne i försvar, ”jag är sjelf fattig, och jag är dens tjänare, som lofvat sitt himmelrike åt hvarje nödlidande, som är from”, och vänder därefter på värdeskalorna: ”Mor, ni är rik [...] så många barn, så friska och hurtiga alla!” (SV8: 134–6). Kjellén hävdar med rätta att novellen här direkt konfronterar en av nationalekonomins då mest omdiskuterade nyttokalkyler, nämligen Thomas Malthus bekanta tes om barnbegränsning som kur mot massfattigdomen.^[25]

Den malthusianske klockarens prognos har slagit fel, visar det sig dock. Det är hans eget enda barn, ”fostret af patriarkens herrliga ekonomiska uträkning” (SV8: 143), som har orsakat fiskarfamiljens värsta umbäranden, men deras förmåga att ställa sig över fattigdomen kröns i novellens final av lycka och välstånd. Den nyss utblottade familjefadern kommer hem med en smärre flotta av fiskebåtar, inköpta för belöningen han fått sedan han oföväget bistått en grundstött engelsk sjökaptan. Visan som han och hans rorsmän sjunger när de närmar sig land handlar om den förmögenhet som erbjuds ”Hafvets kung”, fiskarens ”skatt/ Utur djupenas natt” av ”guld” och ”silfverskir”. Men som sin ”största rikedom” ser han ändå äldsta dottern (SV8: 149, 151).

Som dessa citat och exempel torde visa, odlar Almqvist i *Kapellet* inte bara en ekonomisk metaforik; i likhet med *Svenska fattigdomens betydelse* rör det sig om en i textens helhet integrerad iscensättning av de konkurrerande värdenas diskurs. Som sådana skiljer sig de båda texterna från varandra på flera vis, som inte bara beror på genren. Den

gäckande ironin, humorn och den estetiska leken i *Svenska fattigdomens betydelse* saknar motsvarigheter i den innerliga novellen. Essäns humanistisk-liberala tilltro till individen att i sig själv finna krafterna för sin räddning och bärgning, ges i *Kapellet* en utpräglad from grund. Det är alltså delvis olika värden som mobiliseras mot den materialistiska ekonomin i de båda texterna. I högre grad än det kristna fattigdomsidealet är det en folkpsykologisk värdediskurs – i linje med Geijers tal om ”stora tillgångar inom sig själv” och ”lek av stora förmögenheter” – som dominerar i *Svenska fattigdomens betydelse*. Essän är, kort sagt, mer irrationellt profan. Men så är det också den mörkt genialiske Richard Furumo som har ordet.

*

Med en beskäftig släng, som får sägas vara karakteristisk för 70-talsmarxismens syn på romantisk ekonomisk teori, för Gunnar Balgård i *Carl Jonas Love Almqvist – Samhällsvisionären* ändå fram något väsentligt när han dels finner att Törnrosskalden ”klart insett att ekonomin är en tillämpad idélära, en mänsklig konstruktion, som likväl följer sina egna lagar”, dels konstaterar att ”begreppen fattigdom och rikedom knappast är behandlade som några ekonomiska realiteter i uppsatsen [...] Almqvist önskar bereda plats för begreppet ’poesi’ i den ekonomiska ekvationen. Resultatet är charmerande som litteratur, men politiskt obetydligt.”^[26] Den klassiska nationalekonomin är lika litet som marxismens likaledes materialistiska teori någon ideologiskt neutral vetenskap med naturgivna gränser. Just däri ligger Almqvists och andra romantiska ekonomikritikers grundläggande insikt, att tidens materialistiska ekonomiska teori och mentalitet borde vidgas genom att öppnas för andliga, humanistiska och estetiska värden – alltså just ”bereda plats för begreppet ’poesi’ i den ekonomiska ekvationen”, med allt vad det innebär. Från deras synpunkt vore en dylik omprövning av begreppet *ekonomi* tvärtom av avsevärd politisk betydelse.

På denna punkt är argumentationen i *Svenska fattigdomens betydelse* ovanligt klar:

Statsekonomen (jemte samhällsfilosofen) har blifvit så förnuftig, att han glömt bort allt hvad glädjen, allt hvad det poetiska, allt hvad det högre lifvets värme verkar till välsignelse, räddning och stöd för det lägre, yttre livet. Hvad nöje (märk detta lappris-ord, som icke ännu fått inträde i den antagna Samhälls- och Rättsläran) – hvad *nöje* har tjänaren eller tjänarinnan af att i sitt herrskaps tjänst vara rask, pålitlig, flink, trogen, omsorgsfull, och allt detta, som plikten ganska rättvisligen utstakar för de tjänande? De finna intet nöje däri, ty huslighetens poesi är försvunnen. Hvad är då det för poesi, utropa riks-ekonomen och legohjonsstadgans vise författare. Är det icke nog att tjenstehjonet får sin öfverenskomna lön och öfriga utstakade fördelar i vissa skoplagg, viss ull, sängställe, rum för kistan o.s.v. – ja, ofta dyrt och känbart nog för herrskapet! – skall det då icke deremot uppfylla sina pligter, vara troget, omtänksamt, flitigt? – Jojo, det skulle så. Men den odödliga olyckan härvid är, att människan icke lefver blott på grund af paragrafer: hon kan häcklas, tadlas, fördömas, i inre och yttre måtto marteras, ja dödas af alla dessa förträfflige, som uppgjort reglorna för människans sätt att lefva, utan att känna lifvets sanna fordran eller taga det med i räkningen.
(SV8: 284f.)

Mot statsekonomens rigida förnuft, ordningssinne och enkelspåriga nyttotänkande ställs allt det som är av större mänsklig betydelse och därför måste tas ”med i räkningen”: ”glädjen”, ”det poetiska” och ”det högre livets värme”. Kalkylen måste omfatta även *nöjet* för att svara mot ”lifvets sanna fordran”.

Almqvist krav på den husliga ekonomins värdefördelning står i kontrast till de renodlat materiella perspektiven hos tidens stora popularisator av nationalekonomins läror, Harriet Martineau.^[27] Hennes mycket spridda *tales* i ämnet, *Illustrations of political economy* (25 delar 1832–34), utkom till sina åtta första häften i svensk översättning 1834–36 under den gemensamma titeln *Statshushållningen, framställd i Exempel*.^[28] Dessa folkskrifter, som Almqvist anspelar på i band XII av Törnrosens bok (1839, SV9: 38), andas istället förnöjsamhet med vad den rika borgarklassen uppnått på den husliga ekonomins område:

Det är intressant att anmärka, genom hvilket ordningssystem det blir möjligt, att alla erhålla tillräcklig och sund föda, istället för att några frossa i herrskapsrummena, medan andra svälta i köket [---]. Sådana ytterligheter finnas nu mera sällan eller aldrig i samma hus, emedan man vida bättre förstår den husliga ekonomien, än i fordna tider, då man verkligen såg dylika uppträdanden i den rike mannens borg; men i den stora familjen – nationen – finnas ännu alla dessa missbruk och många fler.^[29]

*

I band XII av *Törnrosens bok*, där Almqvist året därpå fortsatte utforska ekonomins och de konkurrerande värdenas problem, intresserar särskilt en utläggning som Herr Hugo gör. Frågan gäller den djupare innebörden i Richard Furumos ord om att

i sin personlighet ega en organisk förmåga att i alla förhållanden kunna hjälpa sig: ty visade icke Richard just der, att en ibland denne storartadt fattiges egenskaper vore den, att *när han ville* kunna genom snille och arbete skaffa sig de penningar, han behöfde, för att genom dem som medel utföra hvad han önskade? Richards slags ”fattige” var således icke en tiggare, utan en person, oberoende af penningen; en person, som just genom detta oberoende gjorde penningens genius till sin slaf när han ville. Begripligt är härigenom, att visst, såsom jag nyss sagt, en annan högre kraft gifves *öfver* penningens, andens nemligen: men deraf följer icke, att ej penningen sjelf, i sitt slag och på sin horisont, är en världsmakt också.
(SV9: 41)

Den som har del av den högre världsmakten – andens – och besitter *snille* därför, kan alltså göra den lägre världsmakten – penningens – till sin slav. Resonemanget innebär emellertid också att Herr Hugo poängterar detta geniala och frihetstraktande förhållningssätt till penningen som karakteristiskt för författaren till *Svenska fattigdomens betydelse*, Richard Furumo. I den här volymen av *Törnrosens bok* presenteras flera texter som med olika medel griper sig an dessa världsmakters problem – och den här gången mer från Almqvists herrhugoska synpunkt.

Det framgår att jaktslottets herre inte skyr penningens demon så som Furumo – med förbehållslös beundran och glöd talar Herr Hugo istället om den reella ekonomiska makt

som huset Rotschild utövar, ”ett femmannaråd, mäktigare än mången konung” – med ”aktningsvärt ursprung [...] i den ädle, hederlige stamfadren Mayer Anselm Rotschild” och hans söner i beundransvärd ”samdrägt” (SV9: 42). Antingen formuleras här något slags utopisk förhoppning om en *godsinnad* världsfinans, eller också ser vi ett utslag av Herr Hugos pratglada aningslöshet; läsaren finner efter någon begrundan att båda alternativen är riktiga.

Herr Hugo instiftar en akademi, vars pristävlingar i skilda frågor ska utformas så, att de appellerar till ”besvarare, [som] för att kunna svara, måste vara så beskaffade att de blygas för mynt” och är mottagliga för den *geniala ingivelsen*: ”Det gifves frågor, Frans, som man antingen icke kan besvara alls, eller också kommer svaret öfver en som en blix. Får man nu ett sådant svar, ett snilletts skänk, så är det förtjänt – icke af metall – men af en människas varma handtryckning, eller af en kyss – ” (SV9: 11). På så sätt kommer akademien att dra till sig likasinnade, ty belöningen blir istället en inbjudan att tillbringa en sommar på jaktstottet. Två av de prisbelönda skrifter som därpå återges i denna Törnrosvolym berör direkt *blygseln för mynt*: deras titlar är *Hvad är penningen?* och *Storhetens tillbedjan*.

I den senare traktaten görs skillnad mellan två olika slag av ”storhet”, som benämns ”extensiv” respektive ”intensiv”. Retoriskt briljant inleder Almqvist med att ge utstuderat usla exempel på den extensiva storheten, som för att visa att den utgör en mindre värdefull kategori: ”En stor man vill då säga en, som är lång och bred: ett poem om femtio sånger betyder mer än ett på fem: en stor målning är den, som upptager hela väggen: och stor musik, hvad som räcker hela aftonen” (SV9: 101). Den intensiva storheten utgör däremot en konstens, andens och Guds måttstock, och borde följaktligen vara den enda av dem som kunde förknippas med dyrkan, emedan den extensiva storheten blott är ett värdeneutralt mått för utsträckning i tid och rum. Men genom en för Almqvist karakteristisk betydelseglidning övergår sedan dikotomin i de konkurrerande värdenas konflikt, när de två måttssystemen relateras till ytterligare områden. Den ”intensiva storheten, som ofta har utseende af litenhet och ringhet” – alltså ”det christligt fattiga” som ”är det egentligt rika” – sägs vara ”tillbedjansvärd, ty den är kraft och storhet”. Men detta att också ”förstå hvad som är kraft” faller inte av sig själv, utan ”är den svåraste gåta att lösa”, heter det. Prisskriften slutar med att underförstå att mänskligheten länge låtit sig hänföras av den falska rikedom, den som i blott extensiv mening är storvulen och mäktig; ”Den *orätta* troheten [...] blef livvets orm, har förderfvat människans väg, skapat moln för hennes ögon och gjutit gift i det öppnade hjertat.”

För att ytterligare inpränta tankegångens poäng, åskådliggör Almqvist den intensiva storhetens egenart på ett spektakulärt sätt: traktaten avhandlar sitt synnerligen stora ämne på ett uppseendeväckande litet utrymme – i *Samlade verk* upptar skriften inte mer än 36 rader! I originalutgåvan från 1839, som jag är lycklig ägare till, presenteras den diminutiva texten som en separat broschyr med en vacker frontespis.^[30] Där anges att denna ”den minsta af alla prisskrifterna [...] dock i belöning tillvann sin författare en hel sommar på Jagstlottet.” I den kretsen förstår man att värda den intensiva storheten och ”det egentligt rika”.

Av de fyra prisskrifter som återges i band XII av Törnrosens bok är det bara en som direkt ägnas det ämne som akademien utlyst för behandling, ”Penningen såsom medel till

bildande af rikedom”. Som titelbladet förutskickar, utvidgar skriften visserligen frågan till den mer vittfamnande ”Hvad är penningen?”,^[31] men svaret ”var sådant, att det tillfredsställde herr Hugo” (SV9: 43). Skriften har dock inte tillfredsställt alla som kommenterat den.^[32] ”Det är inte en nationalekonom utan en fantasimänniska i världsligt betryck som undrar över penningen”, menar Algot Werin, som pekar på ”den triviala undersökningen av penningens väsen och uppgift”, vilken Almqvist överger ”med ett plötsligt språng och försätter sig på en höjd, varifrån han ser horisonten vidga sig till att omfatta ’människans och livvets största ämnen’.”^[33]

Det är lätt att instämna däri, att *Hvad är penningen?* inte imponerar som nationalekonomisk undersökning. Dess litet mödosamma och prudentliga utläggning i inledningen om penningens utveckling ”ifrån vara till idé”, skall visa att förändringen ”skett just för möjligheten att åstadkomma en allt större totalsumma i handelsvinst, med ett ord, för möjligheten att bilda rikedom.” (SV9: 51) Teorin är således att ekonomins tilltagande abstraktion orsakas av profitviljans mekanismer. Frågan är dock om utredningen någonsin visar just det, och inte bara att den historiska utvecklingen kännetecknas av en tilltagande abstraktion, och att denna möjliggör större vinst. Man kunde vidare ifrågasätta skriftens naiva föreställning att bildandet av rikedom hos någon förutsätter motsvarande reducering av rikedom på annat håll, åtminstone om den framgångsrike s.a.s. tar ut vinsten.^[34] Läsaren förväntar sig här att tanken skall föras upp till nästa plan – som fortfarande skulle röra nationalekonomisk elementa – att handel också förmår förändra själva totalsumman, och öka det allmänna, dvs. genomsnittliga välståndet^[35] – särskilt som traktaten tycks nära att anta doktrinerna om den fria marknadens *a priori* välgörande inverkan. Men vid detta vägskäl gör prisskriften halt och övergår till att tala om det ekonomiska livets onda sidor: ”Knappt lemnar någonting ett så fritt spelrum åt en tygellös, half och skef fantasi, som penningen, gjord till idé, och som sådan i charlataners och förslagsmakares händer begagnad till bländverk och förderf” (SV9: 60). Det fortsatta talet om ”en uppfostran för hela folket till ren och sann sedlighet” som villkoret för en samhällsgagnande kommers (SV9: 63 f.), utmynnar så i Almqvists lösning på samhällsekonomin problem. Här sker det språng som får Werin att ta sig för pannan: utifrån en betraktelse över något som Almqvist ger beteckningen ”bankruttens grundbegrepp” och en jämförelse mellan ”det hedniska och christna sättet, att förstå *skuld*”, utvecklas ett ekonomiskt evangelium om syndernas – och skuldernas – förlåtelse, kallat ”*bankrutt-läran*” (SV9: 64 f., 68).

Man kunde emellertid lika gärna välja att karakterisera Almqvists manöver som genial, både i ideologisk mening och som erkännande av hans retoriska skarpsinne. När han utvecklar sina svindlande analogier mellan ekonomisk och teologisk skuld må han därför karakteriseras med uttrycket ”en oförbätterlig fantast” (Werin)^[36] – om man därmed avser en värdeneutral formel för hans art av beslutsamhet; på Almqvists målmedvetenhet bör vi här inte tvivla. Liksom i andra av hans ekonomikritiska texter tvinnar han in poesins logik i ekonomins. Återigen bereder han plats för det andligt och humanistiskt mänskliga i

nyttokalkylen, och verkar för att "livets sanna fordran" tas "med i räkningen". Inbegreppet av *ekonomi* vidgas genom överlagda överträdelse av den ekonomiteoretiska utredningens normer.

Det är svårt att tänka sig Richard Furumo som fiktiv upphovsman till *Hvad är penningen?* Den om sin undandragenhet måne, frie individualisten skulle knappast uppta sin tid med så omständligt ekonomiteoretiskt knåp – även om skriftens final nu är i hans smak. Lika naturligt ter det sig att skriften belönas av herr Hugo, vilken som administrativt ansvarig slottsherre är en ehuru distraherad men praktiskt sinnad ekonom, och alltid redo att gripas av de stora samhällsreformatoriska frågorna. Båda representerar en lösning på problemet att göra "penningens genius till sin slaf". Furumo söker oberoendets väg, enligt ovidlådenhetsprincipen, medan författaren till *Hvad är penningen?* eftersträvar en lösning på herr Hugos tanke, att den lägre "verldsmakten", penningens, må ställas i den högres tjänst. Traktaten vänder så den ekonomiska nyttan i barmhärtighet, i en uppmaning att "gifva tiggaren en stor slant" – "hvad helst den rike säger om min skrifts theoretiska innehåll, så skall någon fattig fröjdas åt ett praktiskt resultat" (SV9: 71).

Värt att notera är att båda de nämnda lösningarna på problemet att göra "penningens genius till sin slaf" står i motsättning till nationalekonomins kardinaltanke sedan Adam Smith, att egenintresset är samhällsutvecklingens drivkraft par excellence.

Almqvists benägenhet att *gardera* sin eventuella optimism för finansvärlden – som när han låter herr Hugos beundran för huset Rothschild gå lätt överstyr, eller förtroendet för transaktörens "känsla för allmänt väl" underställs frågan om "dennes verkliga redlighet" i *Hvad är penningen?* (SV9: 43, 59, 63) – kan förefalla mattas något framemot mitten av 1840-talet. Forskningen brukar uppmärksamma hans positiva utsagor om kapitalinvesteringar, industriell utveckling och filantropiska företagare vid denna tid, med romanen *Smaragdbruden* (1845) som ett talande exempel. När romanens samhällsekonomiskt visionära hjälte Gustaf Carl Mannerskog i slutet av berättelsen får disponera det fabulösa lambertska arvet, kan han sätta sina planer på en massiv utbyggnad av skolor, andliga institutioner, "kanaler, jernvägar, hamnar, skeppsflottor och städer" i verket, vilka skall bringa välstånd "öfver hela Sveriges rike".^[37] Alf Kjellén talar om Almqvists "kapitalistromantik" – som låg i tiden – och avser därmed dels själva fascinationen för stora penningsummor, dels författarens återkommande uttryck för "sympati för kapitalistklassen". "Man känner sig onekligen en smula förbryllad av 'vidsyntheten' i Almqvists ekonomiska orientering," skriver Kjellén, "med hans sinne för både för en torparens strävsamma arbete och för en Rothschilds vittsvävande finansiella operationer."^[38] Men som framgår av Kjelléns utläggning, är dessa dubier ogrundade. Almqvist tummade inte på sina principer för en industrivänlig framstegstro, utan stod kvar vid sina kristet-liberala

ideal om ”ren och sann sedlighet”; därmed reserveras sympatierna för sådana transaktörer som låter kapitalet komma andra till nytta och ingen till skada. Samtidigt förblev Almqvists allmänna misstänksamhet mot de besuttna i samhället grundmurad, i synnerhet mot börsadeln, vars avskaffande han fortsatte att verka för. [\[39\]](#)

*

Vilken ståndpunkt Almqvist företräder i enskilda litterära texter är inte alltid så lätt att avgöra, och ibland inte rätt fråga att ta itu med heller. Redan att exempelvis Kjellén så obekymrat knyter Almqvists övertygelse till herr Hugos vurm för huset Rotschild, pekar på ett allmänt behov att ta upp de knäsatta förståelserna av Törnrosskaldens mer tvetydiga skapelser till ny diskussion. Särskilt intressant ur de konkurrerande värdenas aspekt är då läsdramat *Silkesharen på Hagalund*, som först trycktes i imperialoktavupplagans tredje volym 1850; ett verk med samma titel återopas dock redan i *Återkomsten*, duodesupplagans band VIII 1838. [\[40\]](#)

Intrigen i *Silkesharen på Hagalund* är spunnen kring hur planerna på ett storkök och hotell av groteska proportioner – tänkt att ensamt rationalisera hushållningen för Stockholms 90.000 invånare! – uppstår, formas och sätts i verket. I pjäsens final återstår blott att uppföra etablissemanget; i läsdramat *Purpurgreven*, som direkt följer i imperialoktavvolymen, tar handlingen sin början i den nyinvigda inrättningens salonger. Storhotellets närmast allegoriska dimensioner har utlöst diskussioner om dess ideologiska hemvist och tendens. Albert Lysander menar att Almqvist med detta palats inrättar ”kommunismens nya Jerusalem”, [\[41\]](#) Kjellén finner att dramats ”jättestora, luxuöst inrättade hotell något påminna om Fouriers falangstäridéer”, [\[42\]](#) i linje med Werin som jämför med Gatti de Gamonds och Etienne Cabets läror. [\[43\]](#) Tanken att hotellet skulle representera någon utopisk, socialistisk vision hos Almqvist ter sig dock förhastad. Inte främst för hans ord i samma volym av imperialoktavupplagan om att ”det viktigaste för närvarande är att akta sig för den falska kommunismen (individualitetens upphävande)”, [\[44\]](#) utan av det skäl som Werin anger: ”dock skadar det inte att observera att pjäsen i grund och botten alls inte är kommunistisk.”; [\[45\]](#) eftersom denna ”förening av folkök och lyxhotell, är ett privatkapitalistiskt företag med filantropisk skylt”. [\[46\]](#)

Förvisso tillkommer det ofantliga värdshuset på kapitalistiskt initiativ. Grundaren, kommerserådet Otto Westermarck, ser i projektet ”icke blott en ofantlig vinst för sakens upprättande, utan tillika en otrolig fördel för alla, som begagnade den”. [\[47\]](#) Är bygget då istället att hänföra till Almqvists ”kapitalistromantik”? Werin frestas till uttalanden som går i den riktningen, när han i pjäsen erfar ”drömmen om en förening av storkapitalism och filantropi”, om än ”fullt grotesk” i sitt utförande, och finner uttryck för hur Almqvist

”fascineras på äldre dagar av prakten och överflödet i storstädernas lyxhotell”.^[48] Han konstaterar emellertid att ”man får akta sig för att ta fasta på något; rätt vad det är kommer det ironi i enfalden, det tendentiösa blir meningslöst eller tvärt om, allvaret förbytes i clowneri.”^[49]

En sak att ta fasta på är dock hur bestämt pjäsen motsätter sig varje försök att identifiera ett alter ego eller språkrör för författaren. Däri anas ett allvar. Hur pass uppbygglig visionen av storhotellet är, framgår av en kort rekapitulation av upprinnelsen till planerna. Adrian Westermarck, som är ökad för sitt slösaktiga leverne, står under hotet att förklaras arvlös av sin far, kommerserådet Otto Westermarck (SS XIV: 313, 319). Han planerar då att presentera ett fingerat affärsprojekt för fadern, som en skenmanöver för att på en gång avleda dennes uppmärksamhet från att han just förslösat ytterligare en stor summa pengar, snabbt utverka ett lån för att betala sin fordringsägare, och simulera ett genuint finansintresse för att åter göra familjebanden goda. För att finna det trovärdiga ”namnet på ett utomordentligt skönt företag” (SS XIV: 361) saknar han dock de erforderliga ekonomiska kunskaperna, men hans väg korsas av den skälmaktige kassören Grönström, som även har att finna en kreditor till sin bankruttmässige farbror, krögaren Groman. För att tillgodose alla dessa behov, och själv göra sig en hacka, diktar Grönström ihop ”en kommersiell idé av världsomfång” (SS XIV: 371) som han förelägger Otto Westermarck, under skenet av att sonen Adrian är hjärnan bakom företaget. Fadern genomskådar bedrägeriet, men planen på ett ”vårdshus av ofantligt omfång” övergår i samma stund från att vara en skenmanöver för lån på falska grunder till ett högst reellt projekt för ”stora skatters upphämtande” (SS XIV: 375).

Idén till hotellpalatset är således en oavsiktlig kollektivskapelse av skälmar och profitörer, vilken knappast övergår till att uppbära pjäsens budskap för det att Otto Westermarck anammar den i allvarligt syfte. Särskilt intressant är emellertid att far och son Westermarck i sina attityder till penningen påminner om herr Hugo Löwenstjerna respektive Richard Furumo – men till skillnad från dem även belyser varandras mindre ädla sidor och föresatser.

Adrian ansluter till programmet i *Svenska fattigdomens betydelse* i egenskap av oförvägen slösare, som i estetisk, antiutilitaristisk anda finner att ”ju mindre företaget har uti sig av den välsignade nyttan, ju mer tycker jag om det” (SS XIV: 359). Till hans mörkare, furumoska sidor hör en ovidlådenhetstanke som har stegrats till hat mot penningen:

Jag hyser ett oöverbanneligt äckel för penningens ärg- och smutslukt. Jag talar här för mig själv och kan säga som det är, nämligen, att jag vill bestämt icke förvärva det ringaste. Det hänger sig ett visst skamligt, lågt och nedrigt vid penningförtjänsten: det är ett kanaljeri däruti, som jag blygs för: jag skäms för min far själv, om jag skall vara uppriktig. Det enda nobla hos honom, är att han har mig till son.

(SS XIV: 325)

Det samtidigt komiskt självgoda och ansvarslösa draget hos Adrian framgår också av hans i själva verket selektiva förakt för penningen, som mest gäller småmynten – han tycker ”snarare då mera om dukater” (ibid.). Allvaret är dock stort nog när han lägger ut texten om profitens villkor.

I penningsaker är alltid någonting ignobelt, infamt i sig själv: det smakar av – söta pappa! Ja, gud hjälp mig – det låter obeskedligt av en son – men det kan jag icke hjälpa; och jag kunde aldrig tillbringa en timme på hans kontor, utan att vid anblicken av hans figur känna en rök, jag hade så när sagt en stank ifrån alla de tusentals negrer, som trampat sockret, pressat indigon, kokat mahognyplankorna, malit druvorna – å, vad säger jag? icke mal man just druvor – man har väl annat att dagligen mala om.

(SS XIV: 359 f.)

Detta till skillnad från profitören Grönström, för vilken det ”vattnas i gommen vid tanken på dessa kassakistor”, och fadern, vars filantropiska program närmare sett begränsas till nationalekonomernas förkunnelse om att man bäst hjälper andra genom att först hjälpa sig själv. Hans affärsidé med det ofantliga hotellet utgår direkt från nationalekonomins lära om arbetsfördelningen, vilket framgår av den monomaniska utläggning han består sin son:

Du har således utan tvivel längesedan insett, med den store Say, huru dåraktigt och fördärvligt det är i ekonomin, när var människa vill göra och sköta allt vad till det mänskliga livet hör; varemot det första villkoret för uppkomst och lycka består i vad man kallar arbetets fördelning, så fattat, att en egentligen blott utför eller ombesörjer en sak, ett yrke, ett affärslag, vartill han äger mesta anlag och snille; en annan, däremot, något annat. Utan att den ena blandar sig uti den andras göra, hjälpa, uppbära och likasom supplerar de varann dock härigenom alla i samhället: det hela förkovras, förlyckligas och bär sig: allting verkställes på möjligaste bästa vis och till bästa pris, emedan varje sak av var och en utföres så förträffligt, själfullt och klokt, han förmår; samt i stort.

(SS XIV: 380)

Det parodiska är att han nu vill tillämpa arbetsfördelningens principer på matlagningens område, till dess ”att de otaliga köken blivit utrotade i samhället, för att lämna rum åt några få koncentrerade och förträffligt skötta matberedningsställen i stort” (SS XIV: 389).

I denna nationalekonomiska fars åberopas vid några tillfällen auktoriteten Jean-Baptiste Say, vars *Traité d'Économie Politique* utkom i två omfattande översättningsvolymmer med titeln *Afhandling uti statshushållningsläran, eller En hel framställning om sättet, huru förmögenhet uppkommer, fördelar sig och förbrukas* 1823–24. Utgåvan tillhör de mest betydelsefulla i spridningen av nationalekonomins tankar i Sverige, och föregår exempelvis alla mer omfattande översättningar av Smiths, Ricardos, Malthus och de Sismondis skrifter. Om Otto Westermark hade studerat SAYS kapitel ”Om de fördelar, olägenheter och gränser, som möta vid arbetsdelningen” mer ingående, hade han kanske hesiterat inför den franske nationalekonomens ord om de ”idogheter” som ”minst medgifver arbetets delning”. [\[50\]](#)

Genom anläggningen av sin ”stora kosmiska stiftelse” genomför kommerserådet nu en

arbetsfördelning in extremis av sysslor som hittills främst tillhört familjehushållningens idogheter. Det sker med ett organisatoriskt sinne som för tankarna till det byråkratiska välde Almqvist tidigare skildrat i *Ormus och Ariman*. I *Purpurgreven* passerar matberedningsanstaltens expeditioner revy – ”såskansliet”, ”tallriksavsköljningskontoret”, ”serviättvkningsmagasinet”, ”teskedstorkningskontoret” – medan dess tjänstemän klagat över ”korkuppdragningsexercisen med de trettio nya kyparpojkar” och bristen på ”minst tjugo sockerhuggare”. Adrian konstaterar överdriften i att verksamheten ”totalt samlas på en endaste punkt för hela staden” och blivit ”så gigantisk som här”, även om ”att koka och steka på millioner ställen är uppenbar nonsens” (SS XIV: 423–426).

Silkesharen på Hagalund kan, om man så önskar, betraktas som *divertissemang*, ”förströelse på lediga stunder” som Almqvist själv anmärkt i ett brev.^[51] I hotellprojektets litterära laboratorium åstadkommer han även föreställningar om gynnsamma sociala följder – särskilt för ”kvinnorna att få tid att utveckla sig andligen”, som Bertil Romberg betonar.^[52] För mig intresserar läsdramat främst som en skarpsinnig fars om nationalekonomins och finanslivets dårskaper, ett skälmspel om ett skenande materialistiskt samhällsbygge på gott och ont. Dess samband med *Svenska fattigdomens betydelse* och prisskrifterna i *Herr Hugos akademi* går på djupet. Det är inte bara så att far och son Westermark är ett slags komiska inkarnationer av herr Hugo och Richard Furumo; alla brottas de med samma problem, det att göra ”penningens genius till sin slaf”.

*

Ju mer man reflekterar över dessa återkommande försök att komma till tals med ”penningens verldsmakt”, desto tydligare framstår dess sammanhang med Almqvists tidiga författarskap och de två åren av rousseauanskt bondeliv i Värmland 1824–25. I ett flertal brev från början av 1820-talet återkommer Almqvist närmast desperat till denna livsfråga; ”kunna vi ej frälsas från sådant (ställas på en plats öfver penningen) så äro vi olyckliga”, skriver han till den blivande medbonden Jonas Waern 1823.^[53] Denna tanke är otvivelaktigt avgörande för hela Värmlandsprojektet. I ett brev till vännen och Manhemsbrodern Andreas Berg året därpå utläggs frågan om frihetens monetära villkor i hela dess vidd:

:

Det är någonting hemskt och förfärligt, som merendels händer. Menniskor med tycke för helighet och kraft utbilda sig – medan de äta hos sina föräldrar. Så kommer den tid, då de skola försörja sig sjelfva. ”Godnatt! du höga himmel – farväl du gröna Jord! jag går nu in i berget der bergakungen bor” – sjunger Jungfrun i Folkvisan. *Utkomsten* är den Jätte, som krossar eller dock hejdar all högre gång. Någre bruka det sättet, att vingla sig ifrån denna Jätte. [---] – Hvad återstår? Att lefva reglerad. Men dertill fordras för en bildad Menniska 2 à 3000 Rd om året. Den som ej ärft detta, kan ej få så mycket, utan att för jordarbetet offra sin himmel (som ovan). Detta duger ej. Hvad återstår? – Blir det ett *Factum*, att man med 1 à 2000 Rd som Capital, kan lefva, ej som Torpare, utan med hela den sanna Bildningens åtnjutande, så är den onde Jätten stungen. Ty, om det upptar en

Obemedlads hela existens, att skaffa sig så mycket *årligen*: behöfves ej stor Skicklighet och Tid, att få vid pass så mycket i *Capital*. Detta är således en ordentlig Vändpunkt för hela Lefnadssättet: en epoch, hvarigenom möjligheten uppgifs för himmelskt och jordiskt att lefva tillsammans.^[54]

Den under Almqvists livstid opublicerade medeltidsromanen *Cypressen*, som tillkom under bondelivsexperimentets år, är till väsentlig del en gestaltning av denna konflikt och av olika sätt att förhålla sig till ”penningens verldsmakt”.^[55] I romanen har Almqvist inte knutit penningens och frihetens sant internationella bekymmer till någon särskild *svensk* egenskap. Men som Algot Werin riktigt sammanfattar den fortsatta utvecklingen: ”I Svenska fattigdomens betydelse ställde han slutligen med ett dristigt grepp hela sin nation över det lumpna guldets och såg i den situationen dess storhet och lycka.”^[56]

*

Åter till *Svenska fattigdomens betydelse*. Varifrån kommer den erforderliga kraften, som trots nöd och fattigdom gör svensken till en kung i vadmal? Vilken uppfattning om själens eller personlighetens konstitution ligger till grund för Almqvists påståenden om den fattiges inre resurser? Följande passage är instruktiv:

Hos svensken betyder fattigdom egentligen koncentration: kraftens sättande på ett kort, personligheten: öppnandet af en inre individuell källa med outtömlig åder. [...] en fattig, som i stället att förtvifla söker inom sig medlen till skapande af en verld, för honom nog, kan utan tvifvel i viss mening kallas ganska rik: han har (eller upparbetar sig till) en inre organisk rikedom.
(SV8: 297)

Dessa ord om utvinnandet av inre rikedomar innehåller en rad formuleringar som klargör att det inte *i första hand* rör sig om kristen fattigdomsmystik. Resonemangets grundläggande föreställningar – om personlighet, individualitet, inre *organisk* rikedom, *utlopp* för en inre *källa* och att *skapa* en *värld* av *medel inifrån* – pekar bara i en riktning: på det romantiska originalitetstänkandet och dess teori om den geniala individen, om den unikt predisponerade människans förmåga att skapa sig själv. Sedan är det givet att Almqvists uppfattning här, som alltid, står på kristen grund: det är Gud som hos envar har planterat det individuella fröet, ”det, som Gud nedlagt i hvars och ens personlighet med fordran att utvecklas, bära frukt och lefva.” (SV8: 291).

Denna kristet färgade geniuppfattning stämmer överens med den *personlighetsprincip* som Bertil Romberg brukar framhäva som avgörande för förståelsen av Almqvists gärning – dvs. ”uppfattningen att varje individ har rätt att få utvecklas efter sina gåvor och möjligheter, men så att ingen annan individ eller samhällets väl hindras därav.”^[57] Almqvist formulerar övertygelsen som så i *Europeiska missnöjets grunder*, att ”människan har en viss oavytterlig rättighet, den, att få leva efter skapelsens mening. Detta betyder, *att var och en skall få framgå i sin sanna karaktärs verkliga bana.*”^[58] Som framgår härav, ligger Almqvists kristna geniideologi till grund för hans liberala åskådning – och vice versa.

Att denna övertygelse är starkt präglad av romantikens föreställningsvärld blir tydligt när man beaktar själva frihetssinnet, ovidlådenhetstanken, i Almqvists fattigdomsprincip. Detta frihetssinne framställs i *Svenska fattigdomens betydelse* som en konstitutiv del av personligheten. Eller, för att formulera denna utpräglad geniteoretiska uppfattning med den större precision som sammanhanget kräver: ”denna fjäderrörelse i lynnet, denna spänstighet af ’bort ifrån allt gods!’” (SV8: 294) ses utgöra en i *svenskens* karaktär integrerad egenskap! Den största fräckheten i *Svenska fattigdomens betydelse* är nog den, att vårt orubbliga frihetssinne betraktas som genialt – och det i kvalificerad mening.

Jag har nu avslutningsvis sagt något litet om hur essän ansluter till genialitetens diskurs. Men jag vill betona att detta sker mer än blott ideologiskt och till ämnet. Rikedomen på infall och hugskott, på ohämmad subjektivitet, blixtrande humor och irrationella vändningar i Almqvists fascinerande pamflett, är en konsekvent följd av att dess diktare tillämpar ett utpräglad geniestetiskt *skrivsätt*.^[59]

Detta målmedvetet subjektiva, irrationella och frihetliga skrivsätt är raka motsatsen till det rigida förnuftet, ordningssinnet och det enkelspåriga nyttotänkandet hos ”statsekonomen”. Det är en stil som har täckning för ”lifvets sanna fordran”. Så hävdas diktens värde mot penningens.

[1] Kurt Aspelin, ”Det europeiska missnöjet”. *Samhällsanalys och historiespekulation. Studier i C.J.L. Almqvists författarskap åren kring 1840*, del I, Stockholm 1979, s. 190; Bertil Romberg, ”Efterskrift”, i Almqvist, *Svenska fattigdomens betydelse*, Hedemora 1989, s. 96; Romberg, *Carl Jonas Love Almqvist. Liv och verk*, Stockholm 1993, s. 145; Romberg, ”Inledning”, i Almqvist, *Törnrosens bok. Duodesupplagan. Band VIII–XI. Samlade verk 8*, Stockholm 1996, s. 18. Se även Algot Werin, ”Inledning”, i Almqvist, *Törnrosens bok del VIII–X. Samlade skrifter* under redaktion av Fredrik Böök, band VIII, Stockholm 1921, s. XXXVI; Werin, *C.J.L. Almqvist. Realisten och liberalen*, Stockholm 1923, s. 270; Henry Olsson, *Törnrosens diktare: Den rike och den fattige*, Stockholm 1966, s. 152.

[2] Carl Jonas Love Almqvist, *Svenska fattigdomens betydelse*, i *Törnrosens bok. Duodesupplagan. Band VIII–XI. Samlade Verk 8*, s. 290; hänvisningar härefter i till SV8 i den löpande texten.

[3] Roland Lysell, ”Realismens romantik hos Almqvist”, i Lysell och Britt Wilson Lohse (red.), *Carl Jonas Love Almqvist – konstnären, journalisten, pedagogen*, Stockholm 1996, s. 75.

[4] Lysell, s. 80.

[5] Almqvist, *Brev 1803–1866. Ett urval med inledning och kommentarer av Bertil Romberg*, Stockholm 1968, s. 137.

[6] Almqvist, *Törnrosens bok. Duodesupplagan. Band XII–XIV. Samlade Verk 9*, Stockholm 1997, s. 41; hänvisningar härefter i till SV9 i den löpande texten.

[7] *Ungdomsskrifter II. Avhandlingar och tal. Samlade skrifter II*, Stockholm 1926, s. 436; hänvisningar sker härefter till SS II.

[8] Werin, ”Inledning” till SS VIII, s. XXX.

[9] ”Svenska nationens förhållande till litteraturen”, i *Filosofiska och estetiska avhandlingar. Samlade skrifter IV*, Stockholm 1921, s. 78, tryckt i artikelserien ”Några drag” 1833-34. Werin daterar artikeln till 1826 (C.J.L. Almqvist. *Realisten och liberalen*, s. 207).

[10] *Colombine*, i *Törnrosens bok. Duodesupplagan V–VII. Samlade verk 7*, Stockholm 1998, s. 406, 357.

[11] Werin, inledning till SS VIII, s. XXIX.

[12] Alf Kjellén, *Sociala idéer och motiv hos svenska författare under 1830- och 1840-talen. Första*

delen till omkring 1844, Stockholm 1937, s. 201

[13] Romberg, *Carl Jonas Love Almqvist. Liv och verk*, s. 144. Se även Johan Almer, *Variationer på götiskt tema. En studie i C.J.L. Almqvists Sviavigamal*, Göteborg 2000, s. 30–36 och Anders Burman, ”C. J. L. Almqvists stora berättelse. Historiespekulation, aristokratfördömande och bondeidealiserings”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2001:2, s. 46 ff.

[14] Werin, ”Inledning” till SS VIII, s. XXXI ff.

[15] Erik Gustaf Geijer, *Samlade skrifter. Fjärde delen*, Stockholm 1926, s. 34

[16] Se exempelvis David Levy, ”S.T. Coleridges Replies to Adam Smith’s ’Pernicious Opinion’: A Study in Hermetic Social Engineering”, *Interpretation. A Journal of Political Philosophy*, 1986:1, och Marc Shell, ”Language and Property. The Economics of Translation in Goethe’s Faust”, i förf:s *Money, Language, and Thought*, Baltimore & London 1982.

[17] Kjellén, s. 171.

[18] Fania Oz-Salzberger, *Translating the Enlightenment. Scottish Civic Discourse in Eighteenth-Century Germany*, Oxford 1995, s. 61.

[19] Michel Foucault, *Les mots et les choses*, eng. övers. *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*, New York 1994, kap. 6:V, ”The Creation of Value”; Barbara Herrnstein Smith, *Contingencies of Value*, Cambridge, Mass., & London 1988; John Guillory, *Cultural Capital. The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago & London 1993, kap. 5, ”The Discourse of Value: From Adam Smith to Barbara Herrnstein Smith”.

[20] Herrnstein Smith, s. 115.

[21] Jämför Almqvists roman *Amalia Hillner*, *Samlade skrifter* XXIII, Stockholm 1932, s. 347: ”Förlåt, min vän! svarade Amalia, vi se oss endast om efter en Linnæa. Tillåt oss att leta ännu ett ögonblick blott. Örtan är liten: Linnæa är en blomma, som mången icke straxt ser. Men jag märker henne där borta! vi skola icke gå på trädgårdsgångarne mer än blott dit.

Amalias rörelse hade tagit sig luft genom en allegori.”

[22] Aspelin, s. 185.

[23] Lysell, s. 77.

[24] *Kapellet, i Törnrosens bok. Duodesupplagan. Band VIII–XI. Samlade verk* 8, s. 116. Hänvisningar härefter till SV8. En utmärkt kommentar till novellen återfinns i Kjellen, a.a., s. 186–194.

[25] Kjellén, s. 184.

[26] Gunnar Balgård, *Carl Jonas Love Almqvist – samhällsvisionären*, Hedemora 1973, s. 162 f.

[27] Jfr Kjellén, s. 184.

[28] Harriet Martineau, *Illustrations of political economy, London 1832-34; Statshushållningen, framställd i Exempel*, Christianstad 1834–36, 8 delar.

[29] Harriet Martineau, ”Författarinnans företal” till *Statshushållningen, framställd i Exempel. N:o 1. Lifvet i öknen*, Christianstad 1834, s. 2 f. Jfr Kjellén, s. 184: ”Den gamle klockaren, som i Almqvists novell är talesman för en sorts enkel malthusianism, tecknas ingalunda en beau i stil med de gestalter, vilka exempelvis i Miss Martineaus romaner få verka för samma idéer.”

[30] Almqvist, *Fria fantasier eller Törnrosens Bok*, band XII, Stockholm 1839, s. 161. Även i *Samlade verk* presenteras texten med eget titelblad (SV9: 99).

[31] Den avdelning i *Törnrosens bok*, band XII, som både omfattar ett längre avsnitt av ramberättelsen, där prisfrågan formuleras (SV9: 35–43), och själva prisskriften (44–71), har titeln ”Hvad är penningen?”, medan det vinnande bidraget bara har själva frågeformuleringen som rubrik, ”Penningen såsom Medel till bildande af Rikedom” (44). Dock anges på försättsbladet för hela avdelningen ”Hvad är penningen?” som titeln på en ”Skrift som vunnit priset i herr Hugos akademi” (33). Jag väljer att uppfatta titeln på prisskriften så, även om en annan, alltför slug tolkning är möjlig, nämligen att akademien med en för den ironiske romantikern Almqvist typisk fiktionsparadox skulle ha låtit utge även sina egna överläggningar –

likaledes belönade! – under denna samlande titel.

[32] Se Romberg, inledning till SV9, s. XIX f.

[33] Werin, *C.J.L. Almquist. Realisten och liberalen*, s 52 och 91.

[34] I motsats till dem som har ”sin vinst endast antecknad”; jfr Kjellén, s. 202.

[35] Som framgår av Rombergs inledning till SV9, s. XII f., kom Almquist efterhand på det klara med dessa omständigheter.

[36] Werin, *C.J.L. Almquist. Realisten och liberalen*, s. 91.

[37] *Smaragdbruden. Samlade verk* 27, Stockholm 2001, s. 283 f., 403 f. För en forskningsöversikt över Almqvists syn på ekonomiska företeelser vid den här tiden, se Rombergs inledning till volymen.

[38] Kjellen, a.a., s. 200-203, samt *Sociala idéer och motiv hos svenska författare under 1830- och 1840-talen. Andra delen (1844–1848)*, Stockholm 1950, s. 81-83.

[39] Jfr Kjelléns del 1, s. 203, och del 2, s. 83: hans beskrivning av Almqvists ståndpunkter vid mitten av 1840-talet ger intrycket av att de är mer allmänt framstegsoptimistiska, men inga väsentliga förändringar av de grundläggande principerna anförs.

[40] *Återkomsten*, i *Törnrosens bok. Duodesupplagan. Band VIII–XI. Samlade verk* 8, s. 39. Henry Olsson anger att ”ganska stor ovisshet” råder om när *Silkesharen på Hagalund* tillkommit, och bokför en rad argument för att läsdramat skrivits vid 30-talets slut eller 40-talets början (*Törnrosens diktare. Den rike och den fattige*, Stockholm 1966, s. 186). Se även Romberg, *Carl Jonas Love Almquist. Liv & verk*, s. 273.

[41] Albert Th. Lysander, *C.J.L. Almquist: karakters- och lefnadsteckning*, Stockholm 1878, s. 305.

[42] Kjellén, del 1, s. 229.

[43] Werin, *C.J.L. Almquist. Realisten och liberalen*, s. 184 f.

[44] *Europeiska missnöjets grunder, Törnrosens bok. Imperialoktavupplaga. Band III. Samlade skrifter* XIV, Stockholm 1922, s. 131.

[45] Werin, *C.J.L. Almquist. Realisten och liberalen*, s. 185.

[46] Werin, inledning till SS XIV, s. XXXVIII f.

[47] *Silkesharen på Hagalund, Törnrosens bok. Imperialoktavupplaga. Band III. Samlade skrifter* XIV, s. 375. Härefter sker hänvisningar till SS XIV.

[48] Werin, *C.J.L. Almquist. Realisten och liberalen*, s. 52 f., 186.

[49] Werin, inledning till SS XIV, s. XL. Kjellén poängterar också att Almqvists ”gycklande sätt” innebär att ”man knappast kan få fram hans mening med det hela” (del 1, s. 229).

[50] Jean-Baptiste Say, *Afhandling uti statshushållningsläran, eller En hel framställning om sättet, huru förmögenhet uppkommer, fördelar sig och förbrukas; jemte ett sammandrag af hufvudgrunderna i statshushållningsläranen. Första delen*, Stockholm 1823, s. 80.

[51] Olsson, *Törnrosens diktare. Den rike och den fattige*, s. 186.

[52] Ronberg, *Carl Jonas Love Almquist. Liv och verk*, s. 273.

[53] Citerat ur Werin, *C.J.L. Almquist. Realisten och liberalen*, s. 90.

[54] *Brev*, s. 62 f.

[55] En sådan tolkning av *Cypressen* föreslås av Henry Olsson i *C.J.L. Almquist före Törnrosens bok*, Stockholm 1927, s. 436, och *Törnrosdiktaren och andra porträtt*, s. 75, där han också ser brevet till Berg som en nyckel till förståelsen av romanens penningmotiv. En omsorgsfull utläggning av *Cypressen* och dess spektakulära kortspelssymbolik som framställer medeltidens begynnande penningekonomiska handel som en fortsättning på krigsväsendet med andra medel samt sambanden med bl.a. Geijers och Adam Müllers romantiskt ekonomikritiska skrifter, utlovas i mitt *work in progress*, ”Diktens värde versus penningens. Studier i en ekonomikritisk strömning i romantisk och modernistisk diktning”.

[56] Werin, *ibid.*

[57] Romberg, ”’Med kompassen i hjärtat’ eller den framsynte Almqvist”, i Lars Burman (red.), *Carl Jonas Love Almqvist – diktaren, debattören, drömmaren. Almqviststudier* 3, Hedemora 2001, s. 11.

[58] *Europeiska missnöjets grunder*, SS XIV, s. 55.

[59] Det inspirerande förord av Folke Isaksson som inleder den senaste separatutgåvan av *Svenska fattigdomens betydelse* (Hedemora 1989) lyfter fram dess rikedom på infall och kreativt självsvåld (”En frihetsförklaring med knixar och krumbukter”, s. 7–16). Romberg sammanfattar Bööks och Werins iakttagelser om essäns subjektivt självbespeglade drag i *Carl Jonas Love Almqvist. Liv & verk*, s. 145–147.